

Brève histoire d'un monument de Bessarabie du XVIIIe siècle, l'église métropolitaine de Chișinău, miraculeusement sauvée du fléau de la guerre et démolie ultérieurement.

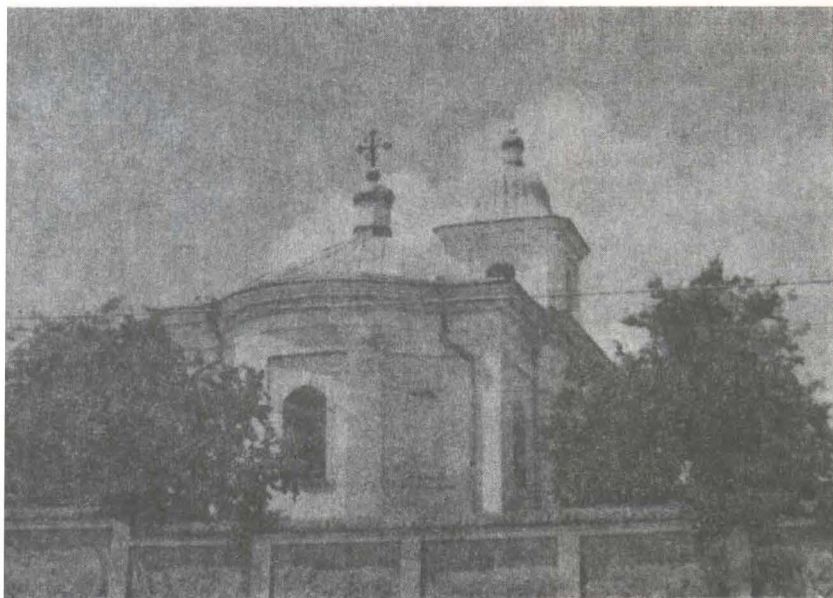
Chișinăul, menționat întâia oară în documente la 1436, așezat pe râul Bîc, era punct de legătură între capitala Moldovei, prin târgul Lăpușna, cu hanatul tătarăsc. Localitate ridicată pe moșiile Buicani și Vovințeni, acestea intră ulterior în stăpînirea mănăstirii Galata de lîngă Iași, ctitoria lui Petru Șchiopu.

Mănăstirea Galata primește această danie la 1620, aprilie 28, de la Maria Dumitrașcu postelniceasa, proprietara satului Buicani, județul Lăpușna. Constantin Cantemir voievod la 1690 august 11, în urma unei judecăți reîntărește mănăstirii Galata stăpînirea asupra moșiei Buicani. Grigore Ghica voievod întărește și el, la 1739 ianuarie 20, mănăstirii Galata înțelegerea făcută cu tîrgoveții din Chișinău, care și-au ridicat case și dugheni, împresurînd hotarul Buicanilor, ca să plătească un impozit anual (bezmîn). La 1741 octombrie 24, Grigorie Ghica întărește hotărnicia satului Vovințeni, vecin cu Buicani, ca fiind tot a mănăstirii Galata. La 1767 iulie, printr-o mărturie hotarnică, încre-

dințată de serdarii de la Orhei, se arată că moșia Vovințeni este cumpărătura mănăstirii Galata. La stabilirea hotarelor din partea mănăstirii Galata a luat parte egumenul Bisericii Sf. Arhangheli din Chișinău. La 1805 iulie 13, prin cartea Divanului Moldovei se întărește mănăstirii Galata stăpînirea asupra moșiilor Buicani și Vovințeni pe Bîc, în ținutul Orheiului.

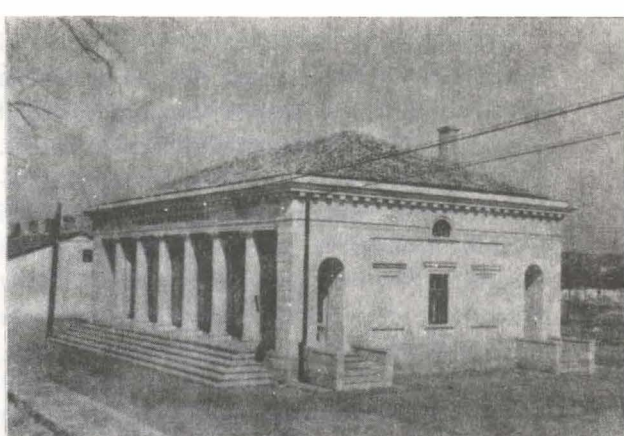
Ultimul document este din 25 aprilie 1813, dat în Chișinău, prin care vechilii mănăstirii Galata din Iași acordă din moșiile Buicani și Vovințeni « care acum se numesc Chișinău, și pe care este și biserica Sf. Arhangheli metoh », loc trebuincios pentru zidirea Mitropoliei, cu școală, de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni¹.

Istoricul bisericii Sf. Arhangheli începea încă din sec. al XVII-lea cînd exista o biserică în același loc, zidită pe pămîntul « domnesc ». La 1739 această biserică « domnească » fusese risipită de tătari, în războiul ce-l avuseseră cu muscalii pe pămîntul Moldovei. Voievodul Grigorie Matei Ghica a învoit, în 1747 iulie 27,

Biserica Sf. Arhangheli « Soborul Vechi » din Chișinău. Imagine din 1942

a Lupul Năstasă biv agă, care fusese serdar în vremea risipirii bisericii « domnești », *să rezidească* biserica din temelie, cu toată cheltuiala sa, cumpărînd acel loc de pe moșia Buicani, care era a mănăstirii Galata. Același domnitor, la 10 octombrie a aceluiași an 1747, consemnează într-un document că biserica rezidită de Lupul Năstasă este unica biserică denumită « domnească » și pentru ea au fost desemnați să slujească doi preoți și un diacon. Pe acești slujitori domnitorul îi scutește de « birurile domnești » și de plocon vlădicesc și de toate sarcinile care vor mai veni ». Pentru impozitul « desetinii », adică a zeciuiei, să fie scutiți cîte 50 de stupi de fiecare preot și diacon. Voievodul Grigorie Matei Ghica scutește de impozit și alte împovărări (« dajdii și angărălii ») care se percepeau în acea perioadă și pe paraclisier și un muncitor ajutor (« un țircovnic și un poslușnic »), tot de la aceeași biserică. Pentru întreținerea bisericii, același domnitor dăruiește, de la vama domnească a Chișinăului, cîte două ocale de untdelemn și cîte o litră de tămîie. Voievodul Matei Ghica enumeră, la 1 decembrie 1755, într-un hrisov, toate dreptu-

Muzeul bisericesc (imagine din 1942) Clădirea a fost reședința mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni

rile și scutirile ce le are biserica lui Lupul Năstasă.

Biserica zidită de Lupul Năstasă a dăinuit pînă la războiul ruso-turc (1789—1792), cînd *Chișinăul a fost ars* de turci în retragerea lor. După mărturiile martorului ocular maior secund von Raan, sub cenușă zăceau șase biserici, între care și biserica Sf. Arhangheli.

Biserica Sf. Arhangheli « Soborul Vechi » din Chișinău în 1942

După Pacea de la Iași (1792), boierimea și levantinii și-au ridicat casele din nou pe vechea vatră a târgului, a căror arhitectură cu stâlpi și cerdace imita arhitectura caselor de la Iași. Aici își aveau reședința boierii Catargiu, Catacazi, Botezat, Sturza, Donici, Mincu. Aici frații Măcărăscul, maior și serdar, pe dîmbul vetrei târgului, în 1802, ridică din nou biserica Sfinților Arhangheli, asemănătoare ca arhitectură cu biserica mitropolitului Iacob Stamati din Iași, zidită la 1800.

După răpirea Basarabiei în 1812, în 1813 noul mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a instalat în clădirile bisericii Sf. Arhangheli și și-a luat-o ca biserică a sa, cu atât mai mult cu cît hramul bisericii avea același patron ca și numele mitropolitului. Biserica era nouă, zidită în 1802 la cererea mănăstirii Galata de frații maior Ioan și serdar Teodor, fiii protopopului Constantin Măcărăscul, posesori ai moșiei Chișinău, «spre pomenire și slava sfintei prăznuiri, din partea noastră cu umilință rugăm pe Domnul Dumnezeu să primească al său dintru ale sale și să păzească orașul și zidirea în veci».

Feciorii protopopului Măcărăscul au ridicat biserica Sf. Arhangheli după modelul bisericii «Duminica tuturor sfinților» din Iași, care fusese zidită la 1800 de arhitectul Her Leopold în stil baroc; doar ca mărime aceasta era mai mică, nu avea cele două cămăruțe din nartex ale bisericii model. Biserica Sf. Arhangheli a fost sfințită în 1806, așezîndu-i-se și o placă de marmură cu inscripție.

În clădirile din jurul bisericii Sf. Arhangheli, mitropolitul Gavriil a înființat tipografia exarhiească, ce va tipări cărți în limba română, în perioada 1814—1870. În această tipografie au văzut lumina tiparului cărți de slujbă bisericească: *Liturghier*, *Molitvelnic*, *Evanghelie*, dar și cărți de învățătură în limba română, abecedare și pastorale. În reședința mitropolitului s-au semnat acte de organizare a provinciei, de la biserica Sf. Arhangheli porneau porunci în limba română: «ca toți fiii de slujitori (= preoți și diaconi, cîntăreți) ai bisericii să învețe a ceti în limba moldovenească și apoi să fie trimiși

la cele mai mari școli care s-au întemeiat aici».

Mitropolitul Gavriil a aflat, în 1813, biserica nou zidită avînd catapeteasmă sculptată artistic și icoane zugrăvite de Eustatie Altini în stil neoclasic, ca și icoanele de la biserica mitropolitului Iacob Stamati. În această biserică a slujit cea dintîi Liturghie din noua sa reședință. Biserica va căpăta numele de «Soborul», adică biserica în care slujește chiriarhul cu mulțime de preoți. Mitropolitul Gavriil a slujit în biserica Sf. Arhangheli pînă la moartea sa, în martie 1821, și tot acolo va sluji și succesorul său, arhiepiscopul Dimitrie, pînă în 1836. La acea dată sfîrșindu-se construcția noii catedrale a orașului, bisericii Sf. Arhangheli i se va spune de atunci «Soborul Vechi».

După 1813 în jurul bisericii s-a dezvoltat târgul, a luat naștere «bazarul» (piața), unde negustori levantini, greci, armeni, evrei, meseriași și săteni își valorificau munca. În timp ce orașul «nou» se va dezvolta, începînd din a doua jumătate a sec. al XIX-lea cu precădere înspre partea de sus, prin «tăierea» străzilor după un plan stabilit și prin construcția clădirilor instituțiilor centrale, în partea de «jos» (care geografic se afla spre vale, spre riul Bîc) a moșiei Buicani-Vovințeni a continuat să existe târgul vechi, cu Soborul Vechi, bazarul, cu ulițele întortochiate, dar cu vechi denumiri românești.

Biserica Sf. Arhangheli din 1802—1806 a fost zidită din piatră și cărămidă, în plan pseudo-trilobat, cu nartex, naos și altar. Despărțirea naosului de nartex se făcea printr-o arcadă, deasupra căreia se afla cafasul, de unde porneau scările de stejar spre clopotnița din turnul de deasupra intrării. Turnul clopotniței se sprijinea pe pereții nartexului și avea formă dreptunghiulară, cu patru deschideri mari în formă de ferestre. Altarul era alcătuit dintr-o travee acoperită cu calotă precum și o absidă, avînd trei ferestre. În naos, în dreapta și în stînga se aflau două panouri foarte mari din lemn de stejar lipite de pereți. Acolo erau așezate icoanele «Duminica tuturor sfinților» și «Maica Domnului cu trei mîini». Catapeteasma sculptată cu 8 coloane mari, colonete mici și capite-

luri corintiene se etaja în trei registre. Ușile împărătești sculptate în stil baroc aveau chipurile evangheliștilor și a Bunei Vestiri pictate în medalion. Toate inscripțiile de pe catapeteasmă și de pe icoanele portative erau în limba română cu caractere chirilice. Sfeșnice mari de alamă și candelare de argint, împreună cu două policandre mari de nichel luminau naosul, iar tot interiorul avea lumină multă și de la cele trei ferestre mari și înalte. Cele șase clopote mari și mici aveau inscripții săpate cu nume vechi și noi. Până în 28 iunie 1940 biserica a păstrat tot inventarul original, cu excepția celor două strane, arhierească și domnească, ce fuseseră înnoite.

politului Stamati, pentru că la începutul secolului al XIX-lea se pare că mentalitatea ctitorilor era că pictura interioară a bisericii nu adăugă nimic la arta icoanelor catapetesmei, care era bogat împodobită și spre care priveau credincioșii în timpul serviciului divin. Universul le era întregit de predica învățătoare, cântarea corală și cartea tipărită pe care o aveau credincioșii în casele lor.

În biserică s-au aflat cărți grecești și slavone, tipărite la Veneția, Lipsca și Kiev, din 1754, 1777, 1831.

Adevărata comoară a cărților, inventariată și tipărită în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice» din 1924² o formau însă cele în

Imagine a altarului bisericii
(1940)

Asemănarea bisericii «Sf. Arhangheli» din Chișinău cu biserica «Duminica tuturor sfinților» a mitropolitului Iacob Stamati din Iași este semnificativă. Ambele erau în stil baroc, aveau cornișă asemănătoare, același număr de ferestre pe laturi. Bolțile interioare și absidele laterale marcate doar în interior și absida altarului erau identice. Catapeteasma, prin gruparea a câte două personaje în icoanele domnești și ale proorocilor, erau asemănătoare. Biserica nu era pictată în interior, ca și biserica mitro-

limba română, în legătură de piele, unele păstrate încă de la biserica din sec. al XVIII-lea; astfel, *Liturgie*, Snagov, 1713, cu autograful mitropolitului Gavriil; *Triodion*, Iași, 1743; *Evanghelie*, Iași, 1762; *Penticostar*, București, 1769; *Octoih*, București, 1792; *Psaltire*, Iași, 1794; *Evanghelie*, Rîmnic, 1794; *Psaltire*, Movilău, 1796 iunie 28; *Apostol*, Blaj, 1802; *Minei* pe septembrie, octombrie, noiembrie, Buda, 1804; *Minei* pe ianuarie, februarie, martie, Buda, 1805; *Minei de obște*, Chișinău, 1817; *Irmologhion*, Mănăstirea Neamț,

Imagine a bisericii din 1960

1827; *Penticostarion*, Chișinău, 1853; *Ceaslov*, Chișinău, 1862 și altele.

La aniversarea a 25 de ani de la Unirea într-un stat național a tuturor provinciilor românești, sărbătorită în martie 1943, biserica Sf. Arhangheli din Chișinău a fost vizitată de conducătorul statului. În Comunicatul ce s-a publicat cu acest prilej, s-a menționat că această vizită s-a făcut într-o biserică-simbol, care a întreținut și a dezvoltat spiritul românesc în secolul de înstrăinare sub jug străin a provinciei românești a Basarabiei.

În martie 1944 linia frontului a trecut pe acolo. Orașul a fost ars și pustiit. Biserica Sf. Arhangheli a scăpat totuși nevătămată de bombardamente și distrugeri. De pe dîmbul pe care era zidită, albă și zveltă se aseamăna cu o corabie, ea chema la liniște și rugăciune.

În anii următori însă, noua sistematizare a prevăzut ca o autostradă să treacă prin preajma acestui sfînt locaș. Deși fusese recunoscută și de noile autorități ca monument de arhitectură și deși Institutul de istorie al Academiei intervenise pentru conservarea ei, odată cu dărîmarea clopotniței Mitropoliei din centrul orașului

Chișinău a fost decisă și dărîmarea bisericii Sf. Arhangheli.

Spun martorii oculari că atunci cînd tractorul trăgea cu odgonul turnul și zidurile bisericii, s-a auzit un vaiet adînc de pe pietrele bisericii, ca plînsul vîntului, care s-a risipit în aer și s-a stins în depărtări. Erau spiritele acelor care au zidit, au slujit, s-au botezat, s-au cununat ori s-au prohodit acolo și în tainicele bolți ale bisericii își căutau loc de adăpostire.

PAUL MIHAIL

¹ Documentarea s-a făcut pe baza studiului: Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol (IV)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»», Iași, XII, 1975, doc. nr. 3, 9, 10, 31, 38.

² Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia. *Anuar*, 1924, p. 117—120.